

ДИСТИНКТИВНА ПОВЕДІНКА ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН DISTINCTIVE BEHAVIOR AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

У статті визначено сутність феномену дистинктивної поведінки особистості. Проаналізовано підходи до дослідження феномену дистинктивності у психології. Визначено, що існує не значна кількість праць, присвячених цьому поняттю, і немає універсального визначення цього феномену. У науковій літературі поряд із поняттям «дистинктивність» використовуються терміни «унікальність», «самобутність», «відмінність», «індивідуальність». У контексті нашої роботи вони розглядаються як синоніми.

У Психологічному словнику [4] під дистинктивністю розуміється особистість, яка відрізняється від інших своєю природною своєрідністю, неповторністю, оригінальністю. Форма соціальної активності людини, в основі якої лежить прагнення проявити неповторну індивідуальність, виділитися та привертати до себе увагу, незважаючи на соціальні норми і несхвалення суспільством, отримала назву «дистинктивність». Спосіб такого роду самовираження, самопрезентації, поведінки залежить від характеру і рівня мотивації досягнення цілі особистістю, а також від її можливостей і здібностей. Рівень мотивації особистості – це прагнення до досягнення мети того ступеня складності, на яку людина вважає себе здатною. Люди, які мають реалістичний рівень мотивації, відрізняються впевненістю, наполегливістю в досягненні своїх цілей порівняно з людьми, рівень мотивації яких неадекватний їхнім здібностям і можливостям.

Дистинктивна поведінка проявляється у всіх галузях життєдіяльності людей і в тій чи іншій формі. Подібного роду прояви самовираження властиві представникам абсолютно різних культур, але найчастіше проявляються у молодому віці, приблизно до 35 років, у період високих соціальних контактів людини. Найбільш яскраво дистинктивну поведінку проявляють ті особи, яким удається подолати в собі встановлені у суспільстві соціальні обмеження та норми, що змушують більшість людей відчувати стан сорому або страху.

Дистинктивна поведінка поєднує у собі властивості власного характеру та фактори загальнолюдської культури в унікальному поєднанні. При народженні людина вже автентична і самобутня, має свій особливий потенціал можливостей. У міру свого дорослішання під тиском авторитетів, суспільних настанов і пропаганди індивідуальність розмивається і поступово «стирається». Відшукати свою неповторність і унікальність серед штампів та масок – найважливіше завдання кожної особистості. Очевидно, що прагнення людей відрізнятись від інших, виділитися і проявляти свою індивідуальність здебільшого не є результатом якогось раціонального та об'єктивного мотиву, скоріше за все, пояснюється особистими особливостями, такими як генетика, темперамент, характер, здібності, виховання, спосіб життя, навколишнє оточення, освіта, культура.

Ключові слова: дистинктивна поведінка, самобутність, унікальність, індивідуальність, відмінність.

The article defines the essence of the phenomenon of distinctive personality behavior. Approaches to the study of the phenomenon of "distinctiveness" in psychology are analyzed. It was determined that there is not a significant number of works devoted to this concept, and there is no universal definition of this phenomenon. In the scientific literature, along with the concept of "distinctiveness", the concepts of "uniqueness", "identity", "distinction", and "individuality" are used. In the context of our work, they are considered synonymous.

In the psychological dictionary [4], distinctiveness is understood as a personality that differs from others by its natural originality, uniqueness, originality.

The form of social activity of a person, which is based on the desire to show a unique individuality, stand out and attract attention to oneself, despite social norms and disapproval by society, was called distinctiveness. The way of this kind of self-expression, self-presentation, and behavior depends on the nature and level of motivation of the individual to achieve the goal, as well as on his capabilities and abilities. The level of personal motivation is the desire to achieve a goal of the degree of complexity that a person considers himself capable of. People who have a realistic level of motivation differ in confidence and persistence in achieving their goals, compared to people whose level of motivation is inadequate to their abilities and capabilities.

Distinctive behavior is manifested in all areas of people's life, and in one form or another. Such manifestations of self-expression are characteristic of representatives of completely different cultures, but most often it manifests itself at a young age of about 35 years, during a period of high social contacts of a person. The most vividly distinctive behavior is shown by those individuals who manage to overcome within themselves the social restrictions and norms established in society, which make most people feel a state of shame or fear.

Distinctive behavior combines the properties of one's own character and factors of general human culture in a unique combination. At birth, a person is already authentic and original, has his own special potential of opportunities. As one matures, under the pressure of authorities, social instructions and propaganda, individuality is blurred and gradually "erased". Finding one's originality and uniqueness among stamps and masks is the most important task of every individual. It is obvious that the desire of people to differ from others, stand out and show their individuality in many cases is not the result of any rational and objective motive, most likely it is explained by personal characteristics such as: genetics, temperament, character, abilities, upbringing, lifestyle, environment, education, culture.

Key words: distinctive behavior, originality, uniqueness, individuality, distinction.

УДК 159.99
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45.18>

Гаваза Л.В.
аспірантка кафедри психології та педагогіки
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Постановка проблеми. Спеціальних досліджень, орієнтованих на глибоке вивчення соціально-психологічних аспектів дистинктивної поведінки, в Україні виконано не було. На жаль, існує дефіцит теоретичної бази та емпіричних досліджень. Разом із тим недостатньо розробленим залишається комплексний підхід до дослідження причин дистинктивної поведінки. Розкриття теми дистинктивності тісно переплітається із цілою низкою загальнопсихологічних проблем, таких як особливості поведінки і психіки людини, психологічні та індивідуальні особливості особистості, формування людської індивідуальності. Отже, дослідження дистинктивності є актуальною проблемою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У соціальній психології та психології особистості розповсюджена думка, що люди прагнуть відрізнятись один від одного. Відповідно до теорії унікальності Ч. Р. Снайдер, Г. Л. Фромкін (С. R. Snyder, H. L. Fromkin) [8], надмірна схожість себе з іншими людьми стимулює індивіда до пошуку такої стратегії поведінки, яка би дала йому відчуття унікальності. Така потреба у винятковості може бути виражена, наприклад, у зовнішньому вигляді (екстраординарний стиль одягу та зачіски, ексклюзивні прикраси та аксесуари, татування, пірсинг) або в особистісних рисах індивіда, таких як креативність, артистичність, харизматичність.

Згідно з роботою М. Лінн, Дж. Гарріс (M. Lynn, J. Harris) [7], індивіди можуть набувати почуття унікальності, проявляючи незвичайну споживчу поведінку. Колосальна кількість споживачів відчуває потребу бути винятковими та унікальними, тому вони шукають товари та послуги, які відрізнятимуть їх від багатьох інших споживачів.

Теорія оптимальної дистинктивності соціального Я: бути ідентичними з іншими та не бути схожими на інших водночас М. Б. Брюер (M. B. Brewer) [5] пояснює, чому люди приєднуються до соціальних груп і стають настільки прив'язаними до соціальних категорій, частиною яких є. Теорія оптимальної дистинктивності стосується соціальної ідентичності – того, як люди починають визначати себе з погляду своєї приналежності до соціальної групи. Згідно із цією моделлю дистинктивності, людина має дві основні і конкуруючі потреби – потребу у включенні та потребу в диференціації. Через ці протилежні соціальні потреби вибираються соціальні ідентичності для досягнення балансу. Оптимальна ідентичність задовольняє потребу у включенні

у власну групу і водночас служить потребою у диференціації через різницю між власною групою та іншими групами. По суті, оптимальні соціальні ідентичності включають загальну самобутність. (Наприклад, тенденції підлітків в одязі та зачісках, усі підлітки прагнуть бути якомога більш схожими на інших у своїй віковій групі, водночас диференціюючи себе від старшого покоління). Щоб задовольнити обидві потреби, люди вибиратимуть групові ідентичності, які досить інклюзивні, щоб у них було відчуття того, що вони є частиною великого колективу, але досить ексклюзивні, щоб бути не схожими на інших.

У дослідженнях принципів дистинктивності В. Л. Віньолес, Х. Хрісошу, Г. М. Брейкуелл (V. L. Vignoles, X. Chrysochoou, G. M. Breakwell) [11] говориться про виняткову роль дистинктивності в процесах ідентичності та міжкультурну спільність принципу дистинктивності. Автори пропонують розрізнити три джерела відмінності: позиція, відмінність, відокремленість. Припускається, що ці джерела співіснують у культурах як на індивідуальному, так і на груповому рівні самопрезентації, але вони можуть по-різному проявлятися залежно від культури і контексту.

Лотте ван Дозелаар, І. Бехт Андрік, Т. А. Клімстра, В. Х. Дж. Меус (Lotte van Doeselaar, I. Becht Andrik, T. A. Klimstra, W. H. J. Meeus) [10] у своєму дослідженні виділили три ключових компоненти ідентичності: дистинктивність, когерентність і безперервність. Даний систематичний огляд був зосереджений на розвитку цих компонентів і зв'язків із психосоціальним функціонуванням.

У роботі Ж. П. Кодол, М. Яримович (J. P. Codol, M. Jarumowicz) [6] було проведено три експерименти за участю студентів, досліджувалися реальна та уявна схожість між особами, важливість особистих орієнтирів, а також роль мови у сприйнятті подібності студентами. Результати показують, що почуття міжособистісних відмінностей виражалися частіше, ніж відчуття схожості, почуття виражалися з посиленням на концепцію відмінності частіше, ніж на подібність, і відмінності підтверджувалися по відношенню до іншого частіше, ніж по відношенню до себе.

Виклад основного матеріалу. Під терміном «дистинктивна поведінка» мається на увазі бажання особистості проявити оригінальність, винятковість та неординарність у власних діях. Його також можна назвати англійським виразом *to be cool*, що в перекладі на українську означає «бути крутим».

У дослідженнях А. М. Лебедева, присвячених вивченню дистинктивної поведінки особистості, цей феномен позиціонується як демонстрування своєї оригінальності, відмінності, несхожості з оточуючими; людина долає сформовані соціальні норми та створює свої власні, і якщо знаходить послідовників, то отримує статус лідера, кумира, ідеолога, месії тощо [3]. Учений також виявив протиріччя. З одного боку, дистинктивна поведінка являє собою психологічне джерело соціальних руйнувань у формі протесту над існуючими суспільними нормами і традиціями, з іншого – зміна будь-якої локальної культури, подолання догматизму, пошук нових шляхів реалізації людського потенціалу.

Дистинктивна поведінка проявляється в усіх галузях людського життя: праці, навчанні, мистецтві, культурі, науці, освіті та вихованні, спорті та дозвіллі, спілкуванні та сімейному житті тощо. Люди з проявами дистинктивної поведінки сповнені прагнення заявити про себе, бажають виділитися з натовпу, стати яскравою індивідуальністю, їм хочеться усвідомлювати свою винятковість, розкривати свою сутність та приносити у цей світ щось нове. Така поведінка особистості не відповідає загальноприйнятим соціальним нормам та правилам, які зумовлені певними соціальними стереотипами, і вона сприймається як відхилення від норми. Дослідники використовують термін «відхилення та девіація» як тотожні. Девіація (лат. *deviation* – відхилення від дороги) – це відхилення від правильної лінії, від указанного шляху під впливом будь-яких зовнішніх причин.

Відхилення у поведінці в широкому сенсі розуміє під собою будь-які дії людини, які не відповідають офіційним і неофіційним нормам та стандартам, установленим у суспільстві. Нині не існує ні чітко встановленого визначення абсолютної поведінкової норми, ні абсолютного розуміння девіації. У нашій культурі існує таке прислів'я: «У кожній медалі є два боки». Так і дистинктивна поведінка, з одного боку, може вважатися нормальною, з іншого – ця поведінка є відхиленням від норми. Кордони толерантності суспільства до проявів дистинктивності розбіжні у різних культурах чи в різних ситуаціях в одній і тій самій культурі.

Зростання поведінки, що відхиляється від норми, має низку чинників, серед них: психологічні, соціальні, економічні, біологічні, духовні, релігійні та ідеологічні.

На думку Я. І. Гілінського [1], девіація може бути зі знаком «плюс – позитивна», яка є засобом прогресу, наприклад технічна, наукова, образотворча, літературно-художня творчість та діяльність, яка породжує щось нове, оригінальне. На протилежному полюсі девіація зі знаком «мінус – негативна», яка дезорганізовує систему, підриває її основи, наприклад злочини, правопорушення, алкоголізм, наркоманія. Для активного розвитку соціальної системи суспільства необхідні позитивні девіації, тому що вони є механізмом суспільного розвитку. Саме вони генерують нові креативні ідеї, приносять у цей світ інновації, долають створені стереотипи, висуваючи незвичайні творчі і навіть абсурдні думки.

У монографії «Креативна девіантологія», базуючись на власних дослідженнях та на психолого-девіантологічному досвіді, Клейберг висловив думку про те, що все наше життя в усьому його різноманітті та мозаїчності має девіантологічну основу. Люди просто ніколи не замислюються над цим, але якщо уважно вдивитися в реалії життя, то обов'язково розкриється взаємозв'язок творчості і девіантності [2]. Мистецтво, поезія, архітектура та скульптура слугують полігонами для вираження, дистинктивності, самобутності та індивідуальності особистості.

Можемо припустити, що дистинктивна поведінка створюється не суспільством, а в суспільстві, де й розвивається, набуваючи специфічних рис і відтінків унаслідок підтримки своїх прихильників та однодумців.

У таблиці 1 наведено типи поведінки особистостей із відхиленням від загальноприйнятих стандартів, які спроможні трансформувати звичайну соціальну норму залежно від мотивування індивіда і його соціально-психологічного положення.

Висновки. На даному етапі теоретичного дослідження результати дають змогу стверджувати, що дистинктивна поведінка не має чіткої межі між нормою і не нормою, усе залежить від «точки відліку», відносно якої оцінюється дистинктивність. Точка відліку визначається морально-етичними, соціально-психологічними, культурно-традиційними чинниками суспільства, які сформовані протягом певного часу і продовжують формуватися і змінюватися в кожен момент життя. Дистинктивна поведінка є складним багаторівневим феноменом, має багато суперечностей та невирішених питань, які потребують конкретного розв'язання.

Таблиця 1

Тип поведінки	Сутність поведінки	Особливості поведінки	Методи дослідження поведінки
1	2	3	4
Дистинктивна поведінка	Прагнення проявити неповторну індивідуальність, виділитися та привернути до себе увагу, незважаючи на соціальні норми і несхвалення суспільством	Не зв'язано з акцентуалізацією особистості, здебільшого супроводжується свідомим чи несвідомим прагненням подолати сформовані соціальні норми, і сформувати свої власні. Бажання отримати статус лідера і створити групу послідовників, учнів, прихильників	Основні: спостереження – життєве, наукове; включене, невключене; експеримент – лабораторний, природний (реальні умови); констатувальний, формувальний. Методи опитування: бесіда; інтерв'ю. Додаткові тестові методи: методика багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла; п'ятифакторний опитувальник особистості (Р. МакКрае и П. Коста)
Демонстративна поведінка	Усвідомлене і навмисне порушення правил і норм прийнятих у соціумі	Основною особливістю даного поведіння є здатність до витіснення раціонального, критичного погляду на самого себе, унаслідок чого і відбувається «акторська поведінка», бажання бути кращим, аніж інші. Стремління вирізнитися серед інших, викликати захоплення чи співчуття, велика потреба в підвищеній увазі до себе, егоцентризм.	Основні: спостереження – життєве, наукове; включене, невключене; експеримент – лабораторний, природний (реальні умови); констатувальний, формувальний. Додаткові тестові методики: схема аналізу поведінки з відхиленнями (О. В. Змановська); методика багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла
Девіантна поведінка (негативізм)	Схильність робити вчинки, що суперечать загальноприйнятим етичним, правовим і естетичним нормам. Виражається у формі протесту за будь-яких підстав	Визначається своєрідністю дитячої, підліткової та юнацької психології. Особливістю поведінки є прагнення активно руйнувати негативну для нього дійсність, змінювати її відповідно до своїх установок і цінностей, бажання не підкорятися тиску з боку соціуму	Основні: спостереження – життєве, наукове; включене, невключене; експеримент – лабораторний, природний (реальні умови); констатувальний, формувальний. Додаткові тестові методики: (СДП) схильності до девіантної поведінки О. М. Орел; тест (СДП) Е. В. Леус; діагностика агресивних станів: опитувальник А. Басса – А. Дарки; оцінка соціально-психологічної адаптованості (К. Роджерс і Р. Даймонд в адаптації Т. В. Снегирьової)
Стремління отримати вище соціальне положення в суспільстві (наприклад, економічний статус)	Спрямована дія проти соціальних законів, складених в оточенні психологічно вагомих людей. Підвищення свого статусу від нижчого до вищого	Особливість даного поведіння індивіда полягає у тому, що він прагне задовільнити свої потреби (наприклад, економічні), вибрати нову норму поведінки, яка окреслюється соціальним контекстом, котрий, своєю чергою, показує, як суспільство здійснює на нього певний вплив	Основні: спостереження – життєве, наукове; включене, невключене; експеримент – лабораторний, природний (реальні умови); констатувальний, формувальний. Додаткові тестові методики: діагностична методика «Автопортрет» Р. Бернтса; тест-опитувальник спрямування особистості В. Смекайл – М. Кучера

1	2	3	4
Нонконформізм	Стремління активно і демонстративно протидіяти впливу суспільства, спростовуючи загальноприйняті догми	Супроводжується своєрідними психологічними властивостями та якостями: завищений рівень самооцінки, прагнення докзати свою унікальність, потреба в самоствердженні	Основні: спостереження – життєве, наукове; включене, невключене; експеримент – лабораторний, природний (реальні умови); констатувальний, формувальний. Додаткові тестові методики: метод підставної групи Аша; діагностика агресивних станів: опитувальник А. Басса – А. Дарки
Асертивна поведінка	Прагнення вийти за рамки створених зв'язків та умов	Характеризується відкритою прямою позицією, нескромністю своєї поведінки, сформованою власною думкою та особистісним світоглядом. Індивід, володіючий даною манерою поведінки, упевнений у собі та усвідомлює відповідальність за свої дії, тому потреби в суспільному схваленні в нього не виникає	Основні: спостереження – життєве, наукове; включене, невключене; експеримент – лабораторний, природний (реальні умови); констатувальний, формувальний. Додаткові тестові методики: тест-опитувальник Райдаса «Впевненість у собі»; «Діагностика рівня асертивності» (В. Каппоні, Т. Новак)

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гилинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». 2013. URL: <https://msu.edu.ua/library/wp-content/uploads/2019/02/pryklady-oformlennja-bibliografichnoho-opysu-zhidno-dstu-8302.pdf>
2. Клейберг Ю. А. Креативная девиантология. 2016. URL: <https://www.klex.ru/kzk>
3. Лебедев А. Н. Проблемы изучения дистинктивного поведения в социодинамических системах. *Материалы итоговой научной конференции Института психологии РАН*. 2006. С. 125–141.
4. Синявський В. В., Сергєєнкова О. П. Психологічний словник / за ред. Н. А. Побірченко. Київ : Науковий світ, 2007. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf
5. Brewer M. B. Optimal distinctiveness, social identity, and the self. *Handbook of self and identity*. The Guilford Press. 2003. P. 480–491.
6. Codol J. P., Jarymowicz M. L'estimation de la ressemblance entre des personnes: quelques directions de recherche. Estimation of resemblance between persons: Some trends from research. *Bulletin de Psychologie*. 1983–1984. № 37 (15–17). P. 813–822.
7. Lynn M., Harris J. Individual differences in the pursuit of self-uniqueness. 1997.
8. Snyder C. R., Fromkin H. L. Uniqueness: The Human Pursuit of Difference. Plenum Press, New York, 145. 1980. P. 382–391.
9. van Doeselaar L., Becht A. I., Klimstra T. A., Meeus W. H. J. A review and integration of three key components of identity development: Distinctiveness, coherence, and continuity. *European Psychologist*. 2018. № 23 (4). P. 278–288.
10. Vignoles V. L., Chrysochoou X., & Breakwell G. M. The distinctiveness principle: Identity, meaning, and the bounds of cultural relativity. *Personality and Social Psychology Review*. 2000. № 4 (4). P. 337–354.